

Villem Ernits lähemalt ja kaugemalt

Villem Ernits. Koostaja Ott Kurs. Rupsi: Liivi Muuseum, 2021. 118 lk.

16. juulil k. a Tartus Tähtvere pargis Villem Ernitsale (1891–1982) pühendatud pingi avamisel tutvustas professor Ott Kurs juuresolijatele oma värskest ilmunud raamatut Villem Ernitsast. Käesolevad read on mõeldud selle raamatu arvustuseks ja täienduseks.

Kodavere murraku häälikulugu uuri-des kohtus hilisem eesti keele ja lähi-sugulaskeelte professor Lauri Kettunen (1885–1963) ka noore Villem Ernitsaga. Kodavere kant oli ja on paiguti kolmkeelne, sest eesti keele kõrval tunti seal ka liturgi-list kirikuslaavi keelt ja vene keelt selle Ket-tuse-aegsel kujul. Ernits ise võis samaks ajaks olla viiskeelne, kuna peale eesti ja vene keele võis ta tunda ka ladina, saksa ja soome keele aluseid kas gümnaasiumi-kava või õpikute varal. Kettunen kontrollis seda ja jäi Ernitsa soome keele oskusega rahule. Seda polnudki vaeses maanurgas vähe, otse vastupidi, see võis olla hoopis üllatuseks. Jutujätkuks küsis Kettunen, kel-leks tahab Ernits saada. Professoriks, kõlas lühike vastus. Küllap pidas Villem Ernits silmas lihtsalt väga erudeeritud õppejõudu, mõistmata samas, et korralise professori koht eeldas akadeemilist distsipliini, eri-alast viljakust ning rahvusvahelist aktsep-teeritust oma alal. Villem Ernits sääraselt mõelda ei osanud, võib-olla ka seetõttu, et ta oli küllalt enesekriitiline.

On kahju, et professor Ott Kursi koos-tatud raamatust puuduvad alaosa Villem Ernitsa kui filoloogi kohta ja indoeuro-peistika probleemidest kaasaegses keele-teaduses ning kultuuriantropoloogias. Lugunud Teise maailmasõja järel läbi arva-

tavasti kõik Tartus kaitstud filoloogilised väitekirjad ja nende venekeelsed auto-referaadid, võtnud aastal 1958 Moskvas osa IV rahvusvahelisest slavistide kongressist ning käinud Moskvas ka järgmisel aastal, pidi Ernits olema tuttav arengutega tollases indoeuropeistikas, iseasi, et tema filoloogi-line laiahaardelisus oli pigem pinnapealne kui süvenev, liiati kuna ta ise pärast sõda indoeuropeistikat korralise kursusena Tartu ülikoolis ei lugenudki, vaid ta mää-rati õpetama praktilist vene keelt.

Kas on ilmtingimata vaja siduda Vil-lem Ernitsa huvitumist erisugustest keel-test just indoeuroopa rahvaste keeltega? On ning koguni mitmel põhjusel. Doktoritöö teemaks valis Villem Ernits iseenesest üllatava ja võrdleva keeleteaduse tradit-sioonide suhtes kontroversse probleemi, nimelt eesti ja teiste läänemeresoome keelte mõju vene ning teistele idaslaavi keeltele. Et see teema käis talle üle jõu, sel-lest ei saanud Villem Ernits aru. Aastatel 1926–1942 esitas ta oma saksakeelse väite-kirja eelretsenseerimiseks kolmel korral, kuid sai käsikirja iga kord tagasi parandus-teks teksti tihendamise huvides ja väite-kirja sihi konkreetseks määratlemiseks. Tihendamise asemel kirjutas Ernits teksti juurde, väitekirja sihti ta aga ei osanudki fikseerida, sest oma arusaamades jäi Vil-lem Ernits lingvistika ja kultuuriantropo-loogia vahele. Kui aga nõukogude indo-europeistika koondati hoopis Peterburi ning Moskvasse, jäid süstemaatilised väli-tööd Peipsi idakaldal ära ja uuemat asja-kohast kirjandust Ernits järjepidevalt ilm-selt ei tundnud. On isegi ime, et Tartu Üli-kooli Raamatukogu käsikirjade ja harul-daste raamatute osakonnas leiduvad nii Ernitsa doktoritöö erinevad redaktsioonid kui ka teema-alased märkmed.

Minemata siin üksikasjadesse ning kal-dumata käesoleva arvustuse eesmärkidest kõrvale, sõnastan järgnevalt Villem Ernitsa omaaegsete väitekirjaunistuste raames neli

hüpoteesi, millest ta poleks mööda pääsenud. Neist esimene oleks soomeugrilaste ja slaavlaste algkodu asukoht ja rännuteed Euroopas asualadele XX sajandi keskpaigaks. Mõnigi kord on väidetud, et Ernits oskas kõiki slaavi keeli. Lubatagu selles kahelda, sest kindlasti ei tundnud Villem Ernits slaavlaste diasporaad teisepool Uuralit ega tundnud ta lähemalt ka sega- ja mitmekeelsust Balkanil. Teisena märgiksin protoeurooplust, ent äärmiselt raske on selgitada Ernitsa eruditsiooni lääneslaavlaste paganluse ja idaslaavlaste etnogeneesi normannistlike tõlgenduste vallas. Sellealaseid töid Tartus ei kaitstud, mujal ilmunud uurimustel puudus jällegi see dissertatiivne formaat, mis oli Villem Ernitsale kõige mõistetavam. Kolmas hüpotees käib Euraasias kõneldavate keelte nostraatilisuse kohta. Pärast taanlasest komparativisti Holger Pedersen (1867–1953) töid püstitas selle uuesti õnnetuseks väga noorelt hukkunud Moskva õpetlane Vladislav Illich-Svitych (1934–1966), kelle töid tunti Tartus hästi ja kellel oli siin ka isiklikke tutvavaid. Hüpoteesi põhjaks on arusaamine, et mitmed keelkonnad Euraasias ja Aafrikas kuuluvad ühte suurde keeleperre, mille olemasolu saab kinnitada häälikulooliste uurimustega etümoloogilise ainestiku põhjal. Nostraatiliste keelte hulka arvas Illich-Svitych, kes ise oli hariduselt balkanist, ka Uurali ja Altai keeled. Villem Ernitsal jäi aga kõige sellega seoses puudu süstemaatikast ning teema-alasest suhtlemisest kolleegidega.

Neljas on hüpotees, et protoeurooplased ja Euraasia läänepoolsed põhjarahvad on kõnelnud muistsete baltlaste ühiskeelt, mille sugemeid võiks otsida Metsamaalt ning Peipsi-taguste soomeugrilaste keelest. Seda hüpoteesi kontrollinud Nikita Tolstoi (1923–1996) arendused on koondatud viieköitelisse entsüklopeediasse „Slaavlaste vanapärasused. Etnolingvistiline sõnaraamat” (1995–2012) hüpoteesist lahus.

Tahaksin kärpida pisut mõnd superlatiivi Villem Ernitsa kohta, seda enam, et ta ise oli superlatiividega väga ettevaatlik ega rõhutanud kuskil oma väljapaistvust. Ta ei olnud geniaalselt andekas viisil, mida saaks tõestada. Vallatud keelte arv ja nende keelte ajaloost analüütiliste järelduste tegemine teda eraldi ei huvitanud, nõnda et kui öelda – ta oli polüglott, siis tegelikult see tähendab, et ta tundis üle poole tosina keele, aga vaevalt üle paarikümne. Kellegagi ses suhtes võistelda poleks tal mõttessegi tulnud, liiati kuna ta polnud sihitadlik erinevate keelkondade uurija ning kuigi ta oli käinud palju Läänes, ei olnud ta erinevalt Paul Aristest ja Uku Masin-gust ning Pent Nurmekunnast jõudnud Moskvast idamale pikemaks ajaks kui sõit fennougristide konverentsile Sõktõvkari 1965. aasta suve hakul koos ettekandega kohanimedest soomeugrilaste ja idaslaavlaste piirimail. Oma oskusi mordva keeltes kontrollis Ernits Tartus leiduvate sõnas-tike, grammatikate, tekstikogude ning üksikuurimuste põhjal, andes mordvalas-tele nõndaviisi märku, et nende keeli teat-akse siin ka väljaspool kaitsmisnõukogu ajaliseltsi piiratud koosolekuid. See ei olnud julgustükk. See oli Villem Ernitsa veendumus, et keelt, mida sa kasutad, tuleb tunda korralikult ja sundimatult – nii vabalt, et ei pea pöörduma tingimata vahendajakeele poole. Seda kuskil eraldi kuulutamata rõhutas Ernits niisiis, et vene nõukogude keele kui vahendajakeele ekspansioonile tuleb ja saabki vastu seista.

Tartus kaitstud väitekirju, eriti aga nende autoreferaate väga tähelepanelikult lugedes oli Villem Ernits küll järjekindlalt heasoovlik, aga ühtlasi niisama järjekindlalt nõudlik. Tegelikult oli ta aastakümneid võrdlemisi kardetud kriitik, kuna ta oli täiesti etiketivaba ja võis küsida kõike. Erinevalt paljudest teistest ei arutanud Ernits ilmaski oma märkusi dissertatsiooni kohta kaitsja või juhendajaga eelnevalt läbi. Tema dispuuteeris nii, nagu see vanasti oligi

kombeks. Nõukogude Liidus leidis teisigi sellest kombest kinnipidajaid, kuid Tartus oli Villem Ernits ainuke. Ülejäänute jaoks oli see etendus, Ernits ise võttis aga asja tõsiselt. Akadeemilisi inimesi hämmastas ta äraostmatu universaalsus, millel, tõsi küll, oli oma profiil: valdavalt juhtis Ernits tähelepanu vigadele ja küsitavustele, jättes dissertandipoolsed avastused ning uuen- dused üldiselt kõrvale. Sedasi esinev Villem Ernits oli korrektiivne, mitte aprobaatiivne.

Poliitiline Ernits avaldus esmajoones Werneris. Põlvkonnast, kes teda sealt mäletab, on meie keskel vist veel ainult Kalju Konsin. Aega Werneris ei viidetud, sest igapäev jätkus värskeid lugemis- ja teatrimuljeid või siis raadiosõnumeid mõnest läänepoolsest saatejaamast. Enamasti oli jutuaineks olukord rahvusvahelisel areenil: sündmused Ungaris, Poolas, Saksamaal, Prantsusmaal, Indias, Indonee- sias ja üldse Kagu-Aasias, Kuubas, Kariibi merel ning Ameerika Ühendriikides. Werneris tollast igapäevast, aga väga eripalgelist seltskonda (nt Boriss Pravdin, Aleksander Raid, Johannes Voldemar Veski) ühendas tugev õiglustunne koos õigusteadusliku baasharidusega väljaspool kohtulikku kasuistikat. Asjadest räägiti Rooma vabade inimeste kombel, mitte nagu senati- aristokraatia liikmed, igapäev oma klien- tuur. Kuna nende inimeste intellektuaalne lattu oli väga kõrge, aga nad hoidusid samal ajal kihutuskõnedest, polnud KGB töötaja- tel ega kaastöölistel seal midagi teha, mis- tõttu on üsna tarbetu imestada, et ernitsa- likku sõnavabadust ei jälitatud. Mida seal jälitada oli, kui Ernits kaitses head vene keelt? Polnud mingit põhjust teda poolelt sõnalt katkestada, nii nagu ka tema ise ei hüüdnud kellelegi vahele. Villem Ernits ei rikkunud korda. Ta andis sellele oma näo.

Professor Ott Kursi koostatud raamat on ilusasti mõeldud ning ilmus ka õige- aegselt. Saksakeelses oskussõnavaras oleks selle raamatu žanrinimetuseks *Denkschrift*, mis on Eestis kahjuks väga haruldane –

nagu on seda juba ka pühendusteosed. Tavaliselt on säärase väljaannete taga asja- tundjatest koostatud ühekordne kollee- gium. Käesoleval juhul see puudub ja ma kahetsen seda, sest mõndagi küsitavust ja eksitust või lihtsalt kirjutus- ning trükiviga saanuks nõndamoodi vahest vältida. Raamatu mõlemal kaanel ja leheküljel enne sisukorda on trükitud ehk kõige ilusam ja vist ka kõige olemuslikum näopilt muhe- levast Villem Ernitsast. Paraku pole kuskil märgitud, kes selle tegi ning millal. Korra- päraselt legendeerimata on ka enamik fotoreproduktisioone teose tekstiosa sees. Raamatu kogumahust moodustab kaks trükipoognat Ott Kursi kirjutatud ülevaade Villem Ernitsa elust ja tööst, millele on lisatud tema koostatud bibliograafia kirju- tistest Ernitsa kohta, nende hulgas mõned tema endaga tehtud intervjuud. Et taoline bibliograafia saab esimesel katsel olla üks- nes valikuline, on mõisteta. Analüütilise bibliograafia põhimõtete rakendamiseks ei tunne meist ju õieti keegi täpsemalt Ernitsa *personalia*t ta Varssavi-aastail. Nullilähe- dane ei saanud see olla, sest kindlasti olid fikseeritud Ernitsa loengud ja võib-olla ka akadeemilised nõuded eksamiteks trüki- silmunud õppekavades. Ent Ernits võis esi- neda ka Eesti ja Soome vabariigi tähtsama- tel aastapäevadel, mida vahest refereeriti mõne sõnagagi mõnes kohalikus ajalehes. Veelgi problemaatilisem oleks seada kokku Villem Ernitsa oma trükitoodangu üksikasjalisem kirjeldamine, sest kind- lasti nõuab suuremat ettevõtmist ainuüksi kõigi pudemete kokkuotsimine. Seetõttu on pisut kurb, et Ott Kurs pole lehitsenud Tallinnas avaldatud bibliograafiaid soome- ugri ja samojeedi keeleteadusest Nõu- kogude Liidus ega bibliograafiat „Biblio- graphia Uralica” (1976) samaalasest kee- leteadusest sealsamas aastail 1918–1962. Nende koostamiseks vaatas väga põhjalik bibliograaf Osvald Kivi (1920–2004) läbi ka kättesaadavad teesikogumikud Nõu- kogude Liidu nendest keskustest väljaspool

Moskvat, milles on publitseeritud Ernitsa väheste „täispikkade” teaduslike ettekannete kokkuvõtted. Päris kõike ei märganud aga isegi mitte Kivi. Nii ei tunne meie asjatundjaki Villem Ernitsa Sõktõvkari-ettekande aluseid ega kaht sõnavõttu slavistide IV kongressil 1958 Moskvas sektsioonides „Slaavlaste rahvalooming” ja „Slaavi rahvaste ja keelte päritolu”. Mõlema sõnavõtu kokkuvõtted on publitseeritud kongressi ettekannete, teeside ja läbirääkimiste vastavalt esimeses (Moskva 1962, lk 511) ja teises köites (Moskva 1962, lk 448–449). Nende põhjal võib aimata, mismoodi Ernits kui indoeuropeist ja kultuuriantropoloogi mõtles.

Ott Kursi koostatud personaalkogumikust saavad lingvistid, ajaloolased ja humanitaarid Villem Ernitsa eluloo põhijooned kätte ka ilma üksikasjaliste viideteta mitmesugustele allikatele. Üle poole kogutud kirjutistest ilmub nende kaante vahel üldse esimest korda ning, mis eriti oluline, osa nendest on haruldased seepoolest, et moodustavad peatüki mälestustest, mis võib-olla lõpuni viiduna ei valmigi. Ühe seigana kordub mitmes artiklis Villem Ernitsa armetu sissetulek ta pensionipõlves. Ernits ei tahtnud olla vallavaene ja ta pidas loomulikuks, et ta tsariaegne diplom reatesteeritaks ümber tollases mõistes filoloogiakandidaadi kraadiks, millele praegu vastaks filosoofiadoktori aste. Ent kui Ernits koges isiklikult olulist vahet kraadita õpetaja ja dotsendikutsesga õppejõu pensionis, olid „parimad” ajad sõjaeelsete kraadide reatesteerimiseks juba pöördumatult möödas. Maksvast kandidaadikraadist üksi kõrgkoolis ei piisanud, õppejõud tuli kinnitada ka dotsendikutses. Mis puutub aga sotsiaaldemokraadile vabariikliku personaalpensioni (alamääraks 120 rubla) taotlemist kommunistliku partei kaudu, siis, kui EKP Keskkomitee seda mööniski, polnuks Villem Ernits ise olnud valmis maksma nii kõrget

hinda nagu kuulumine KGB võrgustikku (vrd Nigol Andreseni juhtumiga).

Leheküljel 93 nimetab professor Huno Rätsep talle teadaolevatest Villem Ernitsa sõpradest ja suhtluskaaslastest dotsent Pent Nurmekunda. Lisaksin veel kolm nime: õigusloolane professor Leo Leesment (1902–1986), Avinurme nüüdses mõistes põhikooli kauaaegne juhataja ja pedagoog Joosep Paljak (1899–1967) ning rahvaluulesõber ja karskete kommete pooldaja Eduard Kubjas (1896–1983). Kubjas oli esimene, kes kirjutas Villem Ernitsa 80. sünnipäevaks väga inimlikult ja lugupidavalt (ilmus Emakeele Seltsi aastaraamatus 1971, kd 17, lk 207–209). Kõik nad olid saanud eksistentsi käest kõvasti rappida, kuid ei andnud oma põhimõtteis alla.

Silma hakanud faktivääratustest olgu korrigeeritud lk 41 Ernitsa oma sõnades „Eesti kirjandusseltsi esimees”. Peab olema „Eesti Kirjanduse Seltsi”. Lk 103 on Jaan Ugam jätnud delikaatselt nimetamata ühe teise Villemi-nimelise haritlase täisnime. See oli matemaatikaõpetaja ning mitmekülgne haridustegelane Villem Nano (1893–1965), meieaegse matemaatika-professori Peeter Normaku vanaisa. Nano oli EÜS-i vilistlane nagu Ernitski ja õppinud mitmel pool välismaal. Lk-l 111 leidub koostaja enese tekstis järsku „Helene Saldo-Madisson”. Õige oleks „Helmi Sardo-Madisson”. Lk-l 114 on ilmselt kogemata „Anu Malts”, ehkki peaks olema „Ann Malts”.

Igatahes oleks väga kahju, kui suurem üldsus seda raamatut ei tunneks. Soovitan selle lugemisega kõrvuti vaadata läbi ka asjaomane filmiprogramm „Villem Ernits 130”¹

13. IX 21 Tähtvere mõisas

PEETER OLESK

¹ <https://jupiter.err.ee/1608306597/villem-ernits>